הרב יהודה זולדן

שאלת גשמים 'כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת'

מזכירים גשמים בשמיני עצרת באמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם', ושואלים גשמים בז' במרחשוון בברכת השנים באמירת 'ותן טל ומטר לברכה' או באמירת 'ברכנו'. איחור שאלת הגשמים הוא 'כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת'.
נברר את משמעותו של משפט זה, ובמיוחד כיום, כשבית המקדש חרב ואין עולים לרגל למקדש.[1]

א. שאלת גשמים בז' במרחשוון או בשמיני עצרת

במשנה (תענית פ"א מ"ב) נאמר:

> אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים. רבי יהודה אומר: העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר.

מפרשי המשנה מסבירים שהכוונה היא שאין מזכירים את הגשמים אלא סמוך לגשמים בשמיני עצרת, אך התנאים הבחינו בבירור בין הזכרה לשאלה, ועל כן נראה שיש כאן דעה של תנא קמא הסובר שיש לשאול סמוך לזמן שבו מזכירים גשמים. אשר על כן מייד אחר כך הובאו דברי ר' יהודה שהסביר מאיזו תפילה מתחילים להזכיר גשמים, אך ע"פ התוספתא (תענית פ"א ה"ב-ה"ג) נקבעה שאלת הגשמים עפ"י הרביעה:

> מימתיי שואלין את הגשמים? משתגיע זמנה של רביעה... אי זו היא רביעה ראשונה? ר' מאיר אומר: ביכורה לשלשה, בנונית לשבעה, אפלה לשבעה עשר. רבי יהודה אומר: הבכירה לשבעה בינונית לשבעה עשר אפילה לעשרים ושלשה.

ואכן במשנה (תענית פ"א מ"ג) נאמר:

> בשלושה במרחשוון שואלים את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.[2]

---

1. בעניין זה עסקתי בספרי מועדי יהודה וישראל, 'שאלת גשמים ועלייה לרגל לאחר החורבן', עמ' 540-553. חלק מהמאמר ההוא מופיע כאן, אך אין בית המדרש ללא חידוש, ובמאמר זה הלכתי בדרך אחרת.
2. נהר פרת הוא נקודת הגבול הצפונית של ארץ ישראל. ראה במאמרי לעיל בהערה 1.

בתלמוד ירושלמי (תענית פ"א ה"ג) נאמר שהתנא שאמר שיש לשאול בג' חשוון הוא ר' מאיר: 'מתניתא דר' מאיר. דתני אי זהו זמנה של רביעה? ר' מאיר אומר: הבכירה בשלשה'. רבן גמליאל חולק וסובר שיש לשאול בז' בחשוון, אך שניהם מסכימים שיש לשאול גשמים סמוך לגשמים. רבן גמליאל יסבור כר' יהודה שהבכירה היא בז' בחשוון,[3] וכיוון שכך יש לדחות את השאלה כדי שעולי הרגלים יחזרו לבתיהם. כך ע"פ הסברו של הר"ן.[4]

הלכה למעשה - בתלמוד ירושלמי (תענית פ"א ה"ג) נאמר:

> ר' אבא בר זמינא ר' לעזר בשם ר' הושעיה הלכה כמי שהוא אומר בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים.

ואולם בתלמוד בבלי (תענית ד ע"ב; י ע"א) נאמר: 'אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל', וכן נאמר (תענית ו ע"א): 'אמר רב חסדא: הלכה כרבן גמליאל'. ברם, אמוראים ארץ-ישראליים אחרים קבעו שיש לשאול ביום שמזכירים בו. כך נאמר בתלמוד ירושלמי (תענית פ"א ה"ב):

> אמר לון [ר' יוחנן] הלכה מקום שמזכירין שואלין אמר רבי יוסה לרבי חנניה אחוי דרב הושעיה: נהיר את כד הוינן קיימין קומי חנותיה דרב הושעיה חביבך. עבר בי זעירה ושאלנן ליה ואמר, עוד אנא היא צריכה לי. עבר ר' יסא ושאלנן ליה, ואמר עוד אנא היא צריכא לי. ובסופה את מציית ליה ואמר: לא שנייא הלכה מקום שמזכירין שואלין. ר' חייה בר בא אתא מן צור ואמר מן שמיה דר' יוחנן: הלכה מקום שמזכירין שואלין. ר' אחא דרש בבית מדרשא, ר' ירמיה דרש בכנישתא דבולי: הלכה מקום שמזכירין שואלין. והא תנינן בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים? אמר ר' תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאני.

אמוראים בארץ ישראל - ר' יוחנן, ר' יוסא, ר' חייא, ר' אחא, ר' ירמיה ור' תנחום בר חייה - סוברים שכך ההלכה: יש לשאול גשמים במוצאי שמיני עצרת. בבבלי (תענית ד ע"ב) מופיעה גם כן דעתו של ר' יוחנן:

> אמר רבי יוחנן: התחיל להזכיר - מתחיל לשאול, פסק מלשאול - פוסק מלהזכיר?... כי קאמר רבי יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים. השתא דאתית להכי הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים...

הריטב"א (תענית י ע"א) הסביר שלאחר החורבן, מאחר שאין עולי רגלים, יש לקבל את דעת הסוברים שבזמן שמזכירים שואלים, ואף הסוברים שיש לשאול בג' בחשוון או בז' בחשוון מודים בכך:

> ודוקא בזמן שבית המקדש קיים דאיכא עולי רגלים [הלכה כרבן גמליאל], אבל לאחר החורבן דליכא עולי רגלים מודו דמשעה שהתחיל להזכיר מתחיל לשאול,

3. ע"פ תענית ו ע"א.
4. ר"ן, ב ע"א בדפי הרי"ף.

ומתחיל להזכיר מיום טוב האחרון כדברי ר' יהודה דקיימא לן כותיה,[5] ובערב למוצאי יום טוב שהוא חול ויש בו שאלה מתחיל לשאול... ונמצא זמנו של רבן גמליאל שהוא בט"ו, נעקר מכל העולם לאחר החורבן, שבני ארץ ישראל שואלין לאלתר.

אך ההלכה והמנהג הם ששואלים בז' בחשוון. כך פסק הרמב"ם (רמב"ם, הל' תפילה פ"ב הט"ו-הט"ז), ובעקבותיו גם ה'שלחן ערוך';[6] וזו לשון הרמב"ם (שם):

כל ימות הגשמים אומר בברכה שניה מוריד הגשם, ובימות החמה מוריד הטל. מאימתי אומר מוריד הגשם? מתפילת המוספין של יום טוב של חג, עד תפילת שחרית של יום טוב הראשון של פסח... משבעה ימים במרחשון שואלים את הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר גשם. במה דברים אמורים? בארץ ישראל, אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכים לאלו והדומין להם, שואלים את הגשמים ביום ששים אחרי תקופת תשרי.

יש לשים לב שהרמב"ם לא כתב את הנימוק 'כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת'. ר' אברהם בן הרמב"ם[7] נשאל: הרי לפי ר' יוחנן, דברי רבן גמליאל הם בזמן המקדש, ומדוע הרמב"ם פסק כרבן גמליאל? לדבריו, אחרי כל הדיון בדברי רבי יוחנן נאמר שוב שהלכה כרבן גמליאל, אז לא דוחים הכרעה ברורה בשל דיון בדעת אמורא. כמו כן, הדיון וההסבר בגמרא: 'כאן בזמן שבית המקדש קיים, כאן בזמן שאין בית המקדש קיים' היה רק על מנת ליישב את דברי ר' יוחנן, אבל לא מפני שכך ההלכה. יש להעיר שתשובתו של ר' אברהם בן הרמב"ם מיישבת את הכתוב בתלמוד הבבלי, אך בירושלמי נאמר במפורש בשם כמה אמוראים: 'הלכה מקום שמזכירין שואלין'. הר"ן (תענית ב ע"א בדפי הרי"ף) ציין שהרי"ף וכן הרמב"ם פסקו כרבן גמליאל, ושאל על כך: הלוא רבן גמליאל לא פסק כן אלא מפני תקנת עולי הרגלים, וכיום אין עולי רגלים?! גם אם נאמר שרבן גמליאל פסק לזמן שבית המקדש קיים, 'וכי אצטריך לקבוע הלכתא למשיחא'? הר"ן הציע הסבר לעניין זה, אך לבסוף כתב כך:

מדבריהם צריך לומר דכי איפסקא הלכה כרבן גמליאל, היינו אפילו לאחר החורבן, לפי שהיו מתאספין בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושין גם היום, ומפני העולים הללו ראוי שנאחר השאלה, שהיא היתה עיקר התקנה. אבל לא סגי כל כך שנאחר את ההזכרה.

לפי דברי הר"ן גם כיום יש להתחשב בעולי הרגלים הבאים לירושלים אף לאחר החורבן, ולהמשיך ולאחר את זמן שאלת הגשמים בשל כך.[8]

---

5. משנה תענית ב ע"א.
6. שו"ע, או"ח סי' קיד סעי' א; שם, סי' קיז סעי' א.
7. שו"ת ברכת אברהם, סי' לג.
8. על עלייה לרגל לאחר החורבן ראה: הרב שמעון בן צמח, תשב"ץ חלק ג סי' כא; הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלד; הרב יחזקאל לנדא, שו"ת נודע ביהודה מהדו"ת או"ח סי' צד; הרב צבי הירש חיות, שו"ת מהר"ץ חיות סי' עו פ"ג, ובחידושיו לנדרים כג ע"א, וגיטין ד ע"ב; הרי"מ טיקוצ'ינסקי, עיר הקודש והמקדש ג עמ' רב-רד; הראי"ה קוק, אגרות ראיה א עמ' לה; הרב משולם

ב. משך זמן הגעתם והזרתם של עולי הרגלים בזמן המקדש ולאחר החורבן

על פי תירוצו של הר"ן, שהוא הסיבה לדחיית שאלת הגשמים עד ז' במרחשוון גם כיום, לאחר החורבן, יש מקום לבדוק אם זהו אכן משך הזמן הדרוש להגעתם של עולי הרגלים מירושלים למקומות מגוריהם גם כיום, ואם פרק זמן זה של חמישה-עשר יום יכול להתקצר בשל סידורי תחבורה נוחים וטובים מבעבר. מסתבר שגם בעבר, פרקי הזמן שנדרשו כדי להגיע מארץ ישראל לבבל השתנו מתקופה לתקופה, ובהתאם לכך גם הזמן שנקבע לשאלת הגשמים בארץ ישראל. כך נאמר בגמרא (בבא מציעא כח ע"א):

> ועד מתי חייב להכריז [על השבת אבידה?]... ר' יהודה אומר: שלוש רגלים ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד.

הגמרא הקשתה על הקביעה שמשך זמן ההליכה מירושלים לסופה של ארץ ישראל בגבול בבל הוא שלושה ימים. ממשנתנו[9] שם אמר רבן גמליאל שמשך זמן ההליכה מירושלים לבבל הוא חמישה-עשר יום. בתשובה לשאלה זו נחלקו אמוראים בגמרא בבבא מציעא (שם). רב יוסף הבחין בין מקדש ראשון למקדש שני: במקדש ראשון מספר היהודים העולים לרגל היה רב, ולכן היו נצרכים חמישה-עשר ימים, כדי שהאחרון יגיע לנהר פרת. בבית שני לעומת זאת, שהיו מעט יהודים עולים לרגל, הספיקו שלושה ימים. לפי תירוצו של רב יוסף יוצא שרבן גמליאל אמר את דינו ביחס לבית ראשון, וקשה הדבר, שהרי הוא חי הרבה אחר כך. על שאלה זו כבר השיב ר' יעקב עמדין,[10] ולדבריו בכל מקרה רבן גמליאל אמר הלכה שלא התאימה לתקופתו, מפני שהוא חי לאחר חורבן בית שני. אביי הבחין אף הוא בין בית ראשון לבית שני, אבל בצורה הפוכה: בבית ראשון, כיוון שמספר היהודים היה רב, היו נעות שיירות בין ביום בין בלילה, ולכן הספיקו שלושה ימים. בבית שני, שהיו מעט יהודים עולים לרגל, לא היו נעות שיירות בין ביום בין בלילה, והוצרכו לחמישה-עשר ימים כדי שהאחרון שבישראל יגיע. מכאן שרב יוסף ואביי לא חלקו על עצם העובדה שבבית ראשון היה מספר היהודים העולים לרגל רב ממספר העולים לרגל בבית שני; הם חלקו מה משמעות הדבר מבחינת משך הגעתם של העולים חזרה לבבל. על פי אביי ורבא: 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת'

ראטה, שו"ת קול מבשר, ח"בסי' י, יש מקום לעלות לרגל בזה"ז לירושלים, אך לא בפסח שני; הנ"ל, שו"ת קול מבשר ח"ב סי' מג; הרב מרדכי סנדר, אהל רבקה, עמ' נג-קי; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ה, או"ח סי' טו, ושו"ת יחוה דעת א סי' כה וסי' עג, ושו"ת יחוה דעת ב סי' י; הרב שאר ישוב כהן, שי כהן, עמ' תקטז- תקכז; הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות יב, סי' תפב; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל ח"א סי' יד. בספר חסידים (הוצאת מקיצי נרדמים) סי' תרל מסופר שרב האי גאון היה עולה בכל שנה מבבל לירושלים בסוכות ומקיף את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים. בעניין מנהגו של רב האי, ראה בספרי: 'הקפת המזבח ובימת בית הכנסת בסוכות', מועדי יהודה וישראל, עמ' 133-146.

9. תענית פ"א מ"ג.
10. הגהות יעב"ץ בבבא מציעא שם.

זו הסיבה לאיחור בשאלת הגשמים, והמחלוקת ביניהם היא אם כך היה משך הזמן בבית ראשון או בבית שני. על פי אביי ורבא ההתחשבות בזמן הדרוש לעולי הרגלים להגיע חזרה תלויה בתנאי התחבורה שבכל תקופה, ובהתאם לכך נקבע זמן שאלת הגשמים. ע"פ תירוצי הגמרא לאביי ולרב יוסף, היו תקופות שבהן שאלו גשמים שלושה ימים אחר סוכות, כשאחרון עולי הרגלים הגיע.

גם כאשר המתינו חמישה עשר יום עד שאחרון העולים יגיע, יש מקום לבדוק על פי אילו קריטריונים נקבע פרק זמן זה. התוספות[11] דנו בשאלה מה היחס בין הדרך לבין מהירות ההליכה, וממילא במשך כמה ימים יגיעו מירושלים לנהר פרת. התוספות הניחו ששטחה של ארץ ישראל הוא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומאחר שאדם הולך ביום עשר פרסות, והמרחק מירושלים עד הירדן הוא עשר פרסות, מכאן שנשאר ללכת עד קצה ארץ ישראל מרחק שיש לעבור בשלושים ותשעה יום! התוספות ענו ששטח זה כולל כרמים ויערות, אך בהליכה דרך מקומות יישוב אין המרחק כה גדול, ומכאן שמדובר על מהירות הליכה רגילה. אלא שב'שיטה מקובצת' (שם) הובאו דברי תוספות רבנו פרץ, וכן הוא בר"ן לבבא מציעא (שם), שאת הדרך מירושלים לבבל היו מספיקים לעבור בחמישה-עשר יום, מפני שהיו רוכבים על סוסים. בשם הריטב"א כתוב ב'שיטה מקובצת' (שם):

> כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים, ראוי להם לטרוח וללכת יותר מהלך אדם בינוני, שלא תתאחר שאלת הגשמים.[12]

מתוספות רבנו פרץ, הר"ן והריטב"א עולה שפרק זמן זה, חמישה-עשר יום, נקבע בהתאם לכלי התחבורה המהיר ביותר שהיה בידיהם אז - סוסים. באופן עקרוני על עולי הרגלים לעשות מאמץ להגיע כמה שיותר מהר חזרה לבתיהם, כדי שלא תתעכב שאלת הגשמים. מכאן שאם נמצא כלי תחבורה מהיר יותר, יש לקצר את פרק הזמן שבו דוחים את שאלת הגשמים, כפי שהיה נהוג בתקופות שונות, בזמן בית ראשון ובזמן בית שני, לפי דברי רב יוסף ואביי כל אחד לפי שיטתו - בשל תנאי תחבורה טובים יותר, כלומר שכיחותם של שיירות או של סוסים מהירים.[13]

כיום, לאחר אלפי שנים, כשכלי התחבורה שמקובל להשתמש בהם הם מכונית, רכבת או מטוס, הרי שיש מקום לשקול את קיצור משך הזמן שבו אנו דוחים את שאלת הגשמים. משך הזמן הנדרש עד אשר אחרוני עולי הרגלים שעדיין ממשיכים לעלות לירושלים אף לאחר החורבן הוא שונה, אף לאלו הגרים במקומות מרוחקים ביותר מירושלים בצפונה או בדרומה. מדובר על משך זמן נסיעה של שעות מספר לכל היותר בכלי תחבורה מודרני. יתר על כן, השימוש בכלי תחבורה מודרני איננו מקצר רק את משך זמן ההגעה, אלא גם מאפשר ניידות גבוהה ממקום למקום, כשכלי התחבורה משמש גם כהגנה מפני

11. תוספות, בבא מציעא כח ע"א ד"ה חמישה.
12. הריטב"א בתענית י ע"א אכן כתב שאם אין סיבה לעכב את שאלת הגשמים, שואלים מייד במוצאי יום טוב אחרון.
13. אם כי עיין ברש"ש לסוכה מד ע"א בד"ה בגבולין.

הגשמים. עולי הרגלים גם אינם לנים ברחובה של עיר, אלא באכסניות ובבתי מלון מסודרים, כך שאין הגשמים מרתיעים. ובכלל, אנשים היום אינם נמנעים מלנסוע למרחקים בארץ ובחו"ל גם במשך חודשי החורף, ובוודאי שגשמים קלים היורדים בתחילת החורף אינם מרתיעים את הנוסעים ממקום למקום.[14]

ג. 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל' – תיאור מצב, שיעור

להלן הצעה אחרת להסבר דברי רבן גמליאל 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת'. כאמור לעיל לפי ר' מאיר יש לשאול בג' חשוון, לפי רבן גמליאל בז' חשוון,[15] ולפי אמוראים בארץ ישראל לאחר החורבן יש לשאול ביום שמזכירים בו.[16] לפי דברי אביי ורב יוסף, התאריך שבו יש לשאול בזמן שבית המקדש קיים תלוי ביכולת החזרה הביתה של עולי הרגלים. אין זמן קבוע.[17] כאמור הרמב"ם פסק שהלכה כרבן גמליאל. הרמב"ם בפירוש המשנה (תענית פ"א מ"ג) כתב:

> הלכה כרבן גמליאל. וכל זה בארץ ישראל וכל שהוא דומה לה. וכן כל מה שייאמר הלאה בזמני התעניות אינו אלא בארץ ישראל וכל מקום שאוירו קרוב לאוירה, אבל בשאר הארצות הרי תהיה השאלה בזמן הראוי לגשמים באותו המקום, והרי אותו הזמן כאלו הוא שבעה במרחשוון. ואם נתאחרו הגשמים אחרי אותו הזמן לפי יחס זמנים אלו האמורים כאן, הרי אלו מתענים כמו שנזכר כאן.

הרמב"ם ציין ששואלים בז' בחשוון בארץ ישראל ובמקומות דומים לה. אם התקנה של שאלת גשמים בשבעה במרחשוון היא בשל עולי הרגלים, מדוע גם במקומות שדומים לארץ ישראל יש לשאול בז' חשוון, הרי במקומות אלו אין עולי רגלים? בדברי רבן גמליאל מופיעים שלושה זמנים חופפים: ז' בחשוון, חמישה-עשר ימים לאחר החג, וזמן הגעת עולי הרגלים לביתם. מדוע רבן גמליאל נצרך לומר את שלושת הזמנים הללו? לא רק זאת, ז' בחשוון נופל חמישה-עשר ימים לאחר הרגל, בהנחה שחודש תשרי הוא חודש מלא. אלא שכשהיו מקדשים על פי הראיה, היה עלול להיווצר מצב שבו חודש תשרי הוא חודש חסר, ואם כן חמישה-עשר ימים אחר החג זהו ח' בחשוון, וכך אכן גורס רבנו חננאל.

---

14. דברים ברוח זו כתב הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף א עמ' רמז: 'מ"מ תיקנו חז"ל לעכב שאלת טל ומטר עד שיעברו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיספיקו עולי רגלים להגיע למחוז חפצם. ושיערו אז שדרוש חמישה עשר יום כדי להגיע, בתנאי התחבורה של הימים ההם מירושלים לנהר פרת, גבול מדינת בבל, ששם היה הישוב המרוחק ביותר מירושלים'. אמנם הוא לא כתב מה יהיה בעתיד לכשיבנה בית המקדש. הלכה למעשה וסיכום הדעות השונות: בירור הלכה, תענית, עמ' ד.
15. משנה תענית פ"א מ"ב-מ"ג.
16. ירושלמי תענית פ"א ה"ב; בבלי תענית ד ע"ב.
17. בבלי, בבא מציעא כח ע"א.

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, נצי"ב (מרומי שדה, תענית י ע"א) הוסיף שרבן גמליאל סבר כמו ר' יהודה, שזמן רביעה ראשונה הוא בז' במרחשוון:[18]

> והא דאמר רבן גמליאל כדי שיגיע וכו', אינו אלא הוכחה לדבר. שהרי באמת יש פעמים שמתחיל הרביעה בג' ויש בז' ויש בי"ז. ולא נחלקו התנאים אלא אימתי הוא הזמן המובחר שהקב"ה עושה כן בשעה שישראל רצוים לפניו יתברך ביותר. והביא רבן גמליאל הוכחה דבז' הוא הזמן המובחר, משום דאז הוא זמן שאפשר שיגיע עולי הרגלים.

הנצי"ב רומז שזמן הגעת אחרון עולי הרגלים בז' בחשוון הוא סימן לכך שז' בחשוון הוא זמן רצוי לפני ה' שיתחיל לרדת גשם. בעקבות דברי הנצי"ב, נראה להציע שדברי המשנה 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת' הם שיעור ולא נימוק. חמישה-עשר ימים הם שיעור הזמן שבו עולי רגלים שבים לבתיהם, ועל כן קבעו את מסגרת הזמן הזו שמסתיימת בז' בחשוון. חודש אלול הוא חודש חסר - 'מימות עזרא לא מצינו אלול מעובר'[19], אז הסבירות היא שחודש תשרי הוא מלא.

הביטוי בדברי תנאים 'כדי...' משמש בשתי משמעויות: א. נימוק ב. תיאור מצב, שיעור. המופע הנפוץ יותר הוא כנימוק, אך יש משניות שבהן המילה 'כדי' היא תיאור מצב או הגדרת שיעור. דוגמה ממשניות במסכת שבת (א, ה-ח):

> [ה] בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסממנים וכרשינים **אלא כדי** שישורו מבעוד יום, ובית הלל מתירין.
>
> [ו] בית שמאי אומרים: אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור **אלא כדי** שיהבילו מבעוד יום, ולא את הצמר ליורה **אלא כדי** שיקלוט העין, ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין פורשין מצודות חיה ועופות ודגים **אלא כדי** שיצודו מבעוד יום, ובית הלל מתירין.
>
> [ז] בית שמאי אומרים: אין מוכרין לעובד כוכבים ואין טוענין עמו ואין מגביהין עליו **אלא כדי** שיגיע למקום קרוב, ובית הלל מתירין.
>
> [ח] בית שמאי אומרים: אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס עובד כוכבים **אלא כדי** שיעשו מבעוד יום, ובכולן בית הלל מתירין עם השמש.

המכנה המשותף לכל המשניות הללו הוא שהמילה 'כדי' היא שיעור, תיאור מצב - 'כדי שישורו', 'כדי שיהבילו', 'כדי שיצודו', 'כדי שיעשו'.[20] אין מדובר על נימוק. יש והמילה 'כדי' במשנה יכולה להתפרש כנימוק וגם כשיעור, ובעניין זה חלקו אמוראים בגמרא. במשנה (בבא בתרא פ"ב מ"ח) נאמר:

> מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה'. לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח. ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו **כדי** שלא יזיק.

---

18. תענית ו ע"א ע"פ רש"י.
19. ראש השנה יט ע"ב.
20. כך למשל גם בשתי משניות נוספות באותו פרק (משניות י-יא), אם כי שם תנאים אחרים חולקים.

על משנה זו שאלה הגמרא (בבא בתרא כד ע"ב): 'מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא?' - מדוע ברישא צריך להרחיק חמישים אמה, ובסיפא די להרחיק פחות כדי שלא יזיק? ההנחה בשלב זה בשאלת הגמרא היא שיש הבדל בין הרישא לסיפא. אביי קיבל את ההנחה שבשאלה והיא שיש הבדל בין הרישא לסיפא, והשיב שבסיפא מדובר בגורן שאינו קבוע, ולכן די להרחיק פחות מחמישים אמה. בהמשך הסביר ר' יוסי בר חנינא מה הוא גורן שאינו קבוע. לפיו יש לפסק את המשנה כך:

לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח.
ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו כדי שלא יזיק.

על פי פיסוק זה יש שיעורים שונים להרחקה מנטיעה ומניר, ועל כן השיעור הוא כללי:. 'כדי שלא יזיק' - בשיעור שלא יזיק.

רב אשי השיב אחרת על שאלת הגמרא: 'מה טעם קאמר. מאי טעמא מרחיקין גורן קבוע מן העיר חמשים אמה? כדי שלא יזיק'. הסיפא איננה מדברת על אופן אחר, אלא שבסיפא מופיע הנימוק, הסיבה לדין שברישא. למה צריך להרחיק חמישים אמה? כדי שלא יזיק. לפיו יש לפסק את המשנה כך:

לא יעשה אדם גורן קבוע בתוך שלו, אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח.
ומרחיק מנטיעותיו של חבירו ומנירו,
כדי שלא יזיק.

על פי פיסוק זה, 'כדי שלא יזיק' - על מנת שלא יזיק.

גם המילה 'כדי' במשנה (בבא מציעא פ"ב מ"ו), שנזכרה לעיל בעניין השבת אבדה - 'ועד מתי חייב להכריז?... **כדי** שילך לביתו שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד' - היא שיעור זמן הליכה. זה לא נימוק. על כך שאלה הגמרא (בבא מציעא כח ע"א):

ורמינהו: בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו
[שהוא] חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת?

הגמרא השוותה בין שיעורי המרחקים שבמשניות. הגמרא לא התייחסה למילים 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת' כנימוק אלא כשיעור.[21] על פי דברינו יובן מדוע נאמר במשנה גם 'חמישה עשר יום' וגם השיעור 'כדי שיגיע אחרון שבארץ ישראל לנהר פרת'. חמישה עשר יום נקבעו על בסיס שיעור הזמן שעולי הרגלים היו הולכים חזור לבתיהם בזמן הבית, ואין זה משנה אם בפועל יש כיום עולי רגלים או שאין. ייתכן ששיעור זה הוא קריאת כיוון לבדוק בכל פעם מחדש אם אומנם יש צורך לאחר את שאלת הגשמים עד הזמן שבו אמורה לרדת רביעה ראשונה, כדי שעולי הרגלים יגיעו לבתיהם. ייתכן שבהתאם לתנאים משתנים - תנאי התחבורה וכדו', יהיה ניתן להקדים את זמן השאלה.

21. יש משניות נוספות וכן בתוספתא שבהן המילה 'כדי' היא שיעור ולא נימוק. ציינו כמובן דוגמאות יחידות. למשל: משנה סוכה ג, א וגמ' סוכה לב ע"ב; משנה ערכין ב, ה, וגמ' ערכין יג ע"א ומנחות נ ע"א.

סיכום

במשנה נאמר:

> רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

ניתן לפרש את המשפט: 'כדי ש...' כנימוק למשך הזמן שנקבע, או כהגדרת מסגרת שיעור הזמן שנקבע. יש ראשונים כמו הריטב"א שפירשו את מילות המשנה 'כדי ש...' כנימוק, כסיבת הדחייה, והרמב"ם וה'שלחן ערוך' פירשו את מילות המשנה 'כדי ש...' כסימן.

לסוברים ש'כדי ש...' זה הנימוק לדחייה, אזי כיום לאחר החורבן, שיש הנוהגים לעלות לרגל, יש לחשב את משך זמן ההגעה כיום מירושלים לכל מקום בארץ, בהנחה שהשימוש המקובל הוא בכלי תחבורה מודרני - מכונית פרטית או תחבורה ציבורית. מדובר על פרק זמן של כמה שעות לכל היותר, וכפי שבעבר בימי בית ראשון ושני קבעו את זמן שאלת הגשמים בהתאם לתנאי התחבורה שהיו מקובלים אז.

לסוברים ש'כדי ש...' זהו שיעור הזמן שנקבע, גם כיום כשאין בית מקדש, ואף אם אין עולי רגלים, יש לדחות את שאלת הגשמים עד ז' בחשוון כשיעור שקבעו בזמן הבית, אם כי יש לבדוק בכל פעם מחדש את הצורך לדחות את השאלה עד לתאריך זה.